

ОБРЕН БЛАГОЈЕВИЋ, Београд

У СПОМЕН ЛУИСА Х. МОРГАНА

Другарице и другови,

пала ми је у дио часна дужност да на једном научном скупу овако репрезентативног састава евоцирам сјећање на живот и дјело великог америчког и свјетског научника Луиса Хенри Моргана, који се умногоме може сматрати самим оснивачем науке о најстаријим облицима људских заједница, науке праисторијске у цјелини. Тренутак за овај мој кратки реферат одиста је као поручен, јер је мотивисан поводом вишеструким. Прије свега, могу вас обрадовати за сваког истинског радника наше науке веома пријатном вијешћу да се ових дана предаје у штампу главно Морганово дјело, његово *Старо друштво*, које је, на иницијативу иницијатора многих наших историјсконаучних остварења академика Васа Чубриловића, превео овдје присутни његов сарадник, наш угледни научни радник, доктор Ђурица Крстић. Превод је, по компетентној оцјени врло угледних рецензента, заслужио сваку похвалу, па му и ја, мислим да могу рећи у име свих вас, срдечно захваљујем. У вези са значајем тог превођења овдје напомињем само то да је превођење исте књиге на њемачки језик извршио, још за Енгелсова живота и, вјероватно, по његовој иницијативи, стари Марксов и Енгелсов пријатељ Вилхелм Ајхоф (Wilhelm Eichhoff).

Други мотив за овај реферат не мање је важан. Ових дана, наине, навршило се равно стотину година од кад се Морганово *Старо друштво* појавило у оригиналу, на енглеском језику. Одмах могу додати да је његову појаву буржоаска наука најприје дочекала, тако рећи, истом оном „завјером ћутања” којом је, деценију раније, дочекала и први том Марксовог *Капитала*, као што га је касније обасула и врло сличним бјесомучним критикама. И разлози за то ћутање и ту критику, уосталом, били су сасвим слични: под снажним научним ударцима *Капитала* рушила се читава дотадашња трошна зграда вулгарне народне економије, а Морганово *Старо друштво* задавало је тешке ране дотадашњој попов-

ско-буржоаској етнологији, умногоме потврђујући својим научним резултатима историјскоматеријалистичке тезе Маркса и Енгелса.

Наш трећи разлог, најзад, у вези је са годишњицама и рођења и смрти овог великог истраживача најудаљеније прошлости људског рода. Ове године, наиме, кроз само мјесец дана, навршиће се равно 160 година од Моргановог рођења, а кроз само три године навршава се читав један вијек и од његове смрти, па је, мислим, дужност југословенских етнолога и етнографа, антрополога и историчара, социолога и економиста да се сјете дана кад је нестао човјек који је толико много допринио свим тим наукама. Слободан сам, тим поводом, подсјетити да су амерички Индијанци, у знак захвалности свом великом бијелом пријатељу и заштитнику, усињеном члану славног рода Јастреб свога племена Сенека одали велику церемонијалну почит на његовом гробу у Рочестеру.

Но, Моргановог имена и његовог дјела ми се данас сјећамо, изнад свега, зато што је он, управо тим дјелом, расвјетљавајући таму људске праисторије и оцртавајући основне обресе најстаријих облика друштвеног живота човјечанства, положио солидне научне темеље за сва каснија проучавања. Располажући данас знањима из праисторије која је, у првом реду на основу његових истраживања, онако генијално уопштио Енгелс, а имајући пред очима још увијек постојеће многоструке заостатке патријархалног живота наших народа, у првом реду баш црногорског, југословенски научни радници на овом пољу много лакше могу попуњавати научне празнине дугих међувремена и тиме доприносити и својој и свјетској науци о развоју људског друштва и његове културе.

1. — Морган се родио у Аурори, округ Кајуга, сједињена држава Њујорк, 21. новембра 1818. године, дакле исте године које и Маркс. Преци су му се у Америку доселили из Енглеске још тридесетих година XVII вијека. Отац му се бавио пољопривредом, а у последњим годинама живота био је и сенатор државе Њујорк. Завршивши основну школу и колеџ, обоје са одличним успјехом, Луис је током свога животног вијека, у ствари, имао двије различите каријере: једну каријеру америчког пословног човјека из времена нагле капиталистичке индустријализације САД, у другој половини прошлог вијека, и једну, паралелну, каријеру великог научног истраживача у области живота и обичаја америчких домородаца, касније стално прошириваној све до праисторије читавог човјечанства.

Пошто нас она прва каријера занима мање, преко ње ћемо овдје прећи брзо. По свршетку школовања, Морган се најприје одао адвокатури, али се већ након четири године преселио у Рочестер, у коме се специјализовао за послове око изградње жељезница. Десетак година касније постао је сувласник једне жељезничке компаније, затим и један од њезиних директора, а истовремено и акционар рудника гвожђа. Иако, по свједочењима биографа, није био тип бизнисмена свога времена, Морган се ипак, по савјетима пријатеља, улажући новац у разна лукративна предузећа, прилично обогатио. Неко вријеме био је и посланик на разним европским дворовима, а и сенатор. Као јавни радник се, између осталог, бавио ширењем просвјете међу америчким радницима и

женама, а био је и један од оснивача рочестерског универзитета. У породичном животу није био срећан, јер су му, од троје дјеце колико је имао, двије кћери рано умрле, а и син је од исте болести остао дефектан. Та породична трагедија се врло тешко одразила на читав његов живот. Умро је у Рочестеру, 17. децембра 1881. године. Цијелу своју имовину, у вриједности око 100.000 тадашњих долара, заједно са великом библиотеком, етнолошком, минералошком и зоолошком колекцијом, завјештао је мјесном универзитету.

2. — На пут оне друге, много важније каријере, због које о њему данас овдје и говоримо, Морган је ступио такође доста рано. Још у дјетињству, наиме, имао је могућност да се ближе упозна са тадашњим животом и обичајима америчких Индијанаца, јер се један од њихових резервата налазио у непосредној близини његовог родног мјеста. Деценијама и вјековима прогањани и уништавани од стране европских колонизатора, амерички домороци, боље рећи оно што је од њих било преостало, били су сабијени у те уске просторе, у којима су живјели властитим, још увијек племенским начином живота, чији су садржај и односи још и у Морганово вријеме били страни и непознати не само бијелим становницима Америке већ и самој науци. Средином XIX вијека у држави Њујорк било је више таквих резервата Индијанаца Ирокеза, са око 4.000 душа, од којих око двије трећине из племена Сенека. За Моргану ће и тада и касније од великог значаја бити његово пријатељство са једним чистокрвним Ирокезом из племена Сенека, Елијем Паркером, који је одлично знао и језик свога племена и енглески, и који је свога пријатеља упознавао са садашњим животом, прошлошћу и обичајима својих сународника. Са њим је Морган проводио доста времена и у самом резервату Тонаванду, из кога је био Паркер.

За Морганов истраживачки рад великог значаја имала је и ђачка дружина под првобитним називом *Гордијев чвор*, која је касније реорганизована у друштво *Велики орден Ирокеза* и која је имала за циљ проучавање историје, друштвеног уређења и живота Индијанаца, као и њихово просвјетљивање, образовање и оспособљавање за даљи живот и развој. У том друштву је и сам Морган више пута читао своје реферате и држао предавања. Вриједи поменути да је он, као представник тога друштва, а истовремено адвокат, учинио Сенека-племену велико добро, успјевши да на суду поништи преварни „уговор” неке компаније која је жељела да се докопа племенског земљишта. Након тога је стекао још већи углед у племену и његово одано пријатељство, па су га Сенеке и „усиниле”, давши му име унука једног знаменитог ирокешког вође. Умјесто друштва *Орден*, које се у међувремену распало, Морган је касније основао у Рочестеру посебан *Клуб*, са сличним циљевима и са девизом *Si quid veri inveneris profer*, па је и сам преко њега, све до смрти, публикувао разне резултате својих истраживања.

Но, као већ познати истраживач, он је постао и члан многих научних друштава и академија, па је своје радове објављивао и у њиховим периодичним публикацијама. Круг његових истраживања стално се ширио. Почео је Сенека-Индијанцима, касније обухватио друга сјеверо-

америчка племена, још касније полинезијска, аустралијска и индијска, да би завршио истраживањем праисторије Грка и Римљана. Тако је његовим истраживањима обухваћена праисторијска прошлост око четири петине свих народа свијета, дакле готово цијелог човјечанства. Своја истраживања Морган је и ширио на све нова и нова племена зато што се сваки пут изнова увјеравао да је давна прошлост код свих народа, и поред разлика, у својој суштини, била истовјетна. У вези са својим истраживањима много је путовао по разним земљама и тамо долазио и у лични контакт са Дарвином, Лебоком, Макленаном и другима. Обилато се служио и анкетним упитницима, преко појединих пријатеља међу мисионарима, учитељима, државним и компанијским службеницима или преко разних установа, међу којима је за његова истраживања нарочито значајан био Смитсоновски институт.

3. — Морган је био колико значајан истраживач толико и плодан писац. Његова сабрана дјела у једном совјетском издању на руском и енглеском језику обухватају шест томова, од којих само *Старо друштво* један, четврти том. Међу осталима ћемо овдје поменути само нека, важнија. Први његов значајнији рад био је *Писма о Ирокезима*, која је касније допунио и објавио у посебној брошури, познатој под скраћеним именом *Савез Ирокеза* (1851). Једно вријеме Морган је мислио да је са том књигом и дефинитивно окончао своја истраживања праисторије, па је чак и писао како му је био циљ да се, објављивањем књиге, „ослободи те теме”. Но, већ следеће године објавио је посебну брошуру под насловом *Закони сродства и поријекла код Ирокеза*, затим читав низ других радова, све до својих *Система рода и сродства*, из 1870. године, којим је, у ствари, завршен тек први дио свих његових истраживања. Његово, пак, главно дјело, *Старо друштво*, било је завршено већ неколико година прије него што је изишло из штампе. Од радова објављених послје њега од значаја је нарочито *Кућа и домаћи животи домородаца Америке* (1881), у коме се обрађује материја првобитно замишљена као пети дио *Старог друштва*. Напоменимо такође да је са гледишта Моргановог стваралаштва и за разумијевање његовог дјела веома значајан и његов дневник, вођен у току више од двије деценије, 1859—1881, све до смрти.

4. — Морганово *Старо друштво* једно је од оних ријетких остварења која представљају стубове своје науке, оно чак више наука. Енгелс га је назвао „епохалним дјелом нашега времена”, а његовог аутора човјеком који је „изазвао револуцију у схватању праисторије”, који је „претворио у дим све освештане догме” њених дотадашњих схватања и, чак, који је данашње друштво „критиковао на начин који подсјећа на Фуријеа, а о будућој промјени овога друштва говорио ријечима које би могао изрећи Карл Маркс”. За само једно његово, истина понајважније откриће, откриће материнско-правног генса, казао је да „има за праисторију исто значење као Дарвинова теорија о развоју за биологију и Марксова теорија о вишку вриједности за политичку економију”.¹

¹ Фридрих Енгелс, *Поријекло породице, приватне својине и државе*, Загреб 1924, Предговор четвртог издању, стр. XXXIII.

Мада је претјерано рећи да је Маркс под утицајем Моргановог дјела „напустио своје првобитно схваћање”², неоспорно је да је то дјело много допринијело разбистравању, учвршћивању и дефинитивном формирању његових погледа на праисторију човјечанства, погледа уопштенјих али истовјетних са његовима. Морганово *Старо друштво*, са којим се Маркс упознао тек неколико година прије смрти, учинило је на њега тако снажан утисак да је, прочитавши га, ријешило да на основу њега изради властито дјело. У том циљу га је коментарисао, стављао примједбе на поједина мјеста и допуњавао га властитим опсервацијама. На жалост, не доспјевши да ту замисао и реализује, оставио је кћери Лаури биљешке, које су касније дошле у Енгелсове руке. Као и низ других Марксових замисли, Енгелс је реализовао и ову, и то, као што је добро познато, у свом дјелу *Поријекло породице, приватне својине и државе*, које се појавило шест година послје Моргановог и преко кога је, у ствари, Морганово име најшире и познато, а у нашој литератури, с обзиром на велику ријеткост *Старог друштва* у оригиналу, и готово искључиво. Одиста, иако потпуно самостално, то Енгелсово дјело, за чију се израду служио и масом других извора и, прије свега, сопственим проучавањима и уопштавањима, увелико почива на Моргановим истраживањима и њиховим резултатима, што се односи нарочито на прва четири поглавља. На Морганово дјело Маркс и Енгелс су се позивали много пута, у разним приликама и разним поводима, стално истичући његов револуционарни значај за науку. Међу онима, пак, од грађанских етнолога и социолога који су се о њему изражавали похвално још за Морганова живота треба и овдје поменути познатог писца *Материнског љава* Бахофена и још познатијег филозофа и социолога Херберта Спенсера.

5. — Морганово *Старо друштво* веома је обимно дјело — у оригиналу има 570 страна. Састоји се из предговора и четири основна дијела, од којих се први односи на општи развој технике и културе човјечанства кроз проналаске и открића, други на развој друштвених облика са основном у родовском устројству, трећи на развој брака и породице, а у четвртој је ријеч о развоју својине. Његова основна теза говори о *не-иреквидном људском роду*, од најнижег ка све вишим и вишим степенима развитка. Тај прогрес се врши путем *ионаласака и открића*, који су омогућили човјеку да постане једини створ на Земљи са овладаном вјештином одржања живота. Сви облици владавине могу се свести на двије опште, међусобно битно различите, научне замисли. Хронолошки прва од њих, *родовска или друштвена*, са основном јединицом у облику рода, из кога током развитка, у крајњој линији, настаје и народ, заснива се на чисто личним односима и може се означити као *друштво* (societas). Хронолошки друга замисао, *политичка*, заснива се на територији и својини и може се означити као *држава* (civitas). Прва је карактеристична за старо, друга за модерно друштво или цивилизацију. „У старом друштву замисао о територијалној владавини била је непо-

² Фридрих Енгелс, *op. cit.*, стр. 5.

зната. Када је до ње дошло постављена је раздиобна линија између старог и модерног друштва” — писао је Морган.

6. — Морган је аутор познате *периодизације* развитка човјечанства кроз седам сукцесивних периода: нижи, средњи и виши ступањ дивљаштва, нижи, средњи и виши ступањ варварства и цивилизације. Његово старо друштво обухвата првих шест ступњева, док цивилизација чини модерно или ново друштво, које није било непосредни предмет његових проучавања. Сматрао је да се на нижем ступњу варварства више није налазио ни један народ на Земљи, да су се, на примјер, на средњем ступњу налазила нека полинезијска и аустралијска племена, а на вишем нека приобална племена Сјеверне и Јужне Америке. На нижем ступњу варварства су се налазили Ирокези, на средњем Ацтеци а на вишем грчка племена у Хомерово доба, италијанска прије оснивања Рима и германска у Цезарево доба.

Развој из нижег у виши период заснива се на мањем или већем броју разних проналазака и открића, који су омогућавали човјеково напредовање у начину одржавања живота. Као критерије за прелазак из нижег у виши ступањ развитка Морган је узимао неки од елемената у развоју производних снага старог друштва. Као што је познато, резултате тих његових проучавања Енгелс је уопштио овако: „Дивљаштво — углавном период присвајања готових природних продуката; умјетни производи човјека су претежно помоћно оружје за ово присвајање. Барбарство — период тековине сточарства и ратарства, изградња метода за појачану продукцију природних производа помоћу ручног рада. Цивилизација — период изградње даљег прерађивања природних производа, праве индустрије и умјетности”.²

7. — Важно је истаћи да су код Моргана сва обиљежја, било ког периода и из било које области друштвеног живота унутар њега, у тако тијесној узрочној или уопште функционалној вези да у својој укупности чине једну логичну и схватљиву цјелину дотичног периода у развоју људског друштва. Исто тако су тијесно код њега повезани и сукцесивни периоди у том развоју, тако да и они природно проистичу један из другог и чине непрекидни логични низ степеника људског и друштвеног напретка. То *дијалектичко схваћање* међусобне повезаности и узајамне зависности појава, једна је од битних карактеристика Моргановог дјела.

8. — Његова је важна карактеристика и веома изразита тежња ка *генерализацији*, односно смисао за научно *ајстџраховање*. Изводећи закључке на основу непосредног проучавања на једном мјесту односно код једног племена, он их, примјеном најразличитијих метода посредног али увијек убједљивог закључивања, проширује и на друга мјеста, односно друга племена старог друштва. Иако рађено првенствено на основу непосредног посматрања Сенека-Индијанаца, *Старо друштво* је далеко од тога да се односи само на њих или и само на америчка индијанска племена; оно је слика живота цијелог човјечанства у разним периодима његовог развитка. Мало су у ком дјелу свјетске литературе тако успјешно повезани и непосредно, конкретно истраживање и научно уопштавање као у Моргановом *Старом друштву*.

9. — На основу свих својих истраживања Морган је дошао до закључка о *јединствености искуству човјечанства* у овом раном добу његовог развитка, без обзира на то у коме су крају свијета живјела његова племена. На истом степену развитка његове су основне установе и идеје биле веома сличне, па радило се било о Ирокезима, на сјевероамеричком, било о Тамилима, на азијском, било о Грцима или Римљанима, на европском континенту. Током вишег ступња дивљаштва и сва три ступња варварства, на примјер, човјечанство је у цјелини било организовано у родовима, братствима и племенима. „Пошто је човјечанство јединственог поријекла, његово битисање било је, у суштини, јединственог карактера, манифестујући се кроз различите али једнообразне канале на свим континентима и, на веома сличан начин, код свих племена и народа. . . Из тога произлази да историја америчких индијанских племена представља, мање или више приближно, историју и искуство наших сопствених далеких предака када су се налазили у одговарајућим условима”, писао је Морган у предговору свом дјелу.

10. — Природно је што је Морган највише простора у свом дјелу посветио самом *роду* (*gensu*), организацији која је постојала у свим народима и коју је изучавао не само код тзв. *ганованских* племена у Сјеверној и Јужној Америци већ и код старих Грка и Римљана. Род је током свог дугог трајања и сам имао свој развитак, чији су главни критерији, по њему, *начин утврђивања поријекла и начин наслеђивања имовине*. Поријекло се најприје одређивало по женској линији, што је сасвим разумљиво у временима разних облика скупног брака, кад се очинство није могло ни знати. Поријекло по мушкој линији одређивало се тек касније, кад су се, у вези с повећавањем имовине и настајањем приватне својине, развили и други облици брака и породице. Што се тиче начина наслеђивања, Морган је у том погледу установио три сукцесивна ступња, односно поставио своја три позната правила наслеђивања: најприје се имовина покојникова дијелила међу члановима његовог рода, на вишем ступњу развитка наследство су дијелили сродници по мушкој линији, а на највишем дјеца умрлога. Брак међу припадницима рода био је строго забрањен. Унутар рода постојала је за све његове чланове обавеза узajамне помоћи, одбране и накнаде штете, као и обавеза крвне освете, затим право примања странаца у род, заједнички вјерски обреди и мјесто сахране, при чему су муж и жена сахрањивани одвојено. Сваки род је имао свога старјешину, поглавицу, у чијем су избору и евентуалном свргавању учествовали сви његови припадници. „Савјет поглавица”, писао је Морган, „представља древни метод развијања мудрости у човјечанству и примјене умних способности у људским пословима”^{*}.

Родовско уређење код Грка и Римљана Морган је проучавао на основу грађе многих старих писаца (Страбон, Цезар, Тацит и други) и каснијих истраживача (Гроут, Херман, Нибур, Момсен, Мејн и други), као и на основу самих античких, законских и других споменика. И тамо је нашао исту организацију родова, братстава и племена, али је ова код

^{*} Странице дјела на којима се налазе цитирана мјеста не наводимо зато што је превод још у рукопису.

њих била напреднија, јер су Грке и Римљане, који су се налазили на прагу цивилизације, од најразвијенијих Индијанаца раздвајале читаве двије етапе етничког развика. Тако се, на примјер, код њих поријекло одређивало по мушкој а не по женској линији, наслеђивала су дјеца а не родовски сродници, породица је била моногамна а не групна. Једном ријечју, код њих се већ била почела јављати она друга, *политичка* форма владавине. Напоменимо само да је Морган, у дискусији против супротног мишљења Гроута, изнио тезу да је род код старих Римљана настао прије њихове митологије, „Прије но што су у људској свијести настали Јупитер или Нептун, Марс или Венера”.

11. — По Моргану, *брајсџиво* (фратрија) није имало ни близу онај значај који су имали род, племе или конфедерација, као далеко јаче организације старог друштва. Нарочито, по правилу, није имало управних функција, већ је било засновано на другим, најчешће вјерским циљевима. Но, и ову форму он је налазио свуда: међу америчким домороцима, као и код старих Грка и Римљана. Свако од четири јонска племена у Атини имало је по три фратрије, као што је и свако од три дорска племена у Спарти имало по десет фратрија. Ову чврсту одређеност бројне структуре грчке и римске родовске организације Морган је објашњавао каснијим увећавањем живља у Атини и Риму усљед примања припадника других, обично покорених и незнатних родова, братстава и племена.

12. — Виша организација, *племе*, било је, по Моргану, заједница у којој се говорило истим дијалектом. Племена су обично настајала природним путем, једно од другога, иселавањем и постепеним стварањем разлика у дијалекту. Обично су била малобројна: највише неколико хиљада душа. Поред дијалекта, главна обиљежја племена била су: назив, власт, територија и религија. Код америчких домородаца племена су обично била раздвојена ужим или ширим појасом неутралног земљишта. С обзиром на структуру власти, Морган је разликовао три развојна степена: степен једне, двије и три власти, према томе да ли је постојала само власт савјета поглавица (први степен) или, уз њега, још и *војни заповједник* (други степен) или, поред њих, још и *народна скупштина* (трећи степен). Овај посљедњи степен је трајао све до настанка политичког друштва, у коме се функција шефа извршне власти развила из функције врховног војног заповједника у племену, сенат из савјета поглавица, а парламенат из народне скупштине родовског друштва. У старом друштву главни орган био је савјет поглавица у племену, док је врховни *сахем* (поглавица) имао незнатну власт.

13. — На поодмаклом степену развика старог друштва израстао је, по Моргану, још један степен организације, и то било у облику *конфедерације* племена, као код Ирокеза и Ацтека, било у облику *народа*, као код старих Грка и Римљана. У сваком случају, и до тога степена организације долазило је природним путем. Тако је Ирокешка конфедерација била састављена од пет независних племена, чији је кохезиони чинилац била не само потреба одржања већ и сродничка веза. Племена су била потпуно равноправна, а при избору функционера се увијек тра-

жила једногласност, што свједочи о дубоко демократском карактеру конфедерације, као, уосталом, и старог друштва уопште. Ацтечка конфедерација, којој је Морган такође посветио посебну главу свога дјела, била је, по њему, основана 1426. године, дакле око седам деценија прије открића Америке. И код Ацтека су све установе биле демократског типа, све функције изборне, земља заједничка. Као и ирокешка, тако је и ацтечка конфедерација имала свој врховни орган у виду савјета старјешина, и положај врховног ратног поглавице. Чувени Монтезума у ствари је био само *шеукџили*, врховни ратни поглавица, а звали су га и *ило-йоани*, што ће рећи говорник. И његова је функција, наравно, била изборна.

У Грчкој и Риму племена су се на посљедњем степену развитка формирала у народ. Управо поводом формирања народа у Риму, Морган је дао и овај свој уопштени закључак: „Из потреба човјечанства за организовањем друштва настао је род; у роду су, пак, настали поглавица и старјешина, а затим племе и савјет старјешина; на основу племена, кроз процес дијелења, постала је група племена, која се, касније, поново ујединила у конфедерацију и, коначно, претворила у народ. На основу искуства стеченог у савјету наметала се потреба за једном скупуштином народа и таква скупуштина је почела да дијели власт са њим и, најзад, војне потребе уједињених племена диктирале су стварање положаја општег војног заповједника, који је временом постао трећа сила у систему владавине, иако је био потчињен двјема од њега вишим силама. Била је то клица касније оформљеног положаја државног поглавара, краља и предсједника републике. Најглавније институције цивилизованих народа, према томе, једноставно су наставак оних које су се заметале у дивљаштву, прошириле у варварству и које још увијек постоје и развијају се у цивилизацији”.

14. — Морган се одлучно противио оним буржоаским истраживачима старог друштва који су потцјењивали значај савјета поглавица или атинске *агоре*, који су у појединим институцијама старог друштва, као што су сахем, војни заповједник или савјет старјешина гледали савремене краљеве односно сенат и који су, према томе, и од Монтезуме направили као неког шпанског краља свога времена. Много пута подвлачио је демократски карактер родовске организације, у којој сва власт припада изборном и колективном тијелу, а појединац је ту само његов извршни орган. „Нема никакве сличности између базилеја код старих Атињана и модерног Кромвела или монархије, а у сваком случају не довољно да би се оправдала употреба истог термина за описивање оба ова феномена. Наша идеја о краљевској владавини у суштини се односи на онај тип управе у коме краљ, окружен привилегисаном класом, која поседује и држи земљу, влада према сопственом нахођењу и вољи, путем едиката и декрета, позивајући се на насљедно право на владавину, пошто није у стању да се ослони на пристанак оних којима влада”. И даље: „Монархија је инкопатибилна са родовским уређењем. Она припада каснијем периоду цивилизације. . . Краљевине херојског доба биле су војне демократије, ништа више од тога”. Да само подсетимо како је и

Маркс имао исто гледиште: „Европски учењаци”, писао је он, „већином кнежевске слуге, чине из базилеја једног монарха у модерном смислу”.³

15. — Проучавајући процес изумирања родовског и настајања политичког друштва, Морган се, по нужди, морао упутити ван америчких домородаца, који до тога степена нијесу ни дошли. Зато су му ту Атина и Рим били главни извори, као што је, уосталом, и Енгелс касније писао да се процес настајања државе „нигдје не може боље слиједити него у старој Атини”.⁴ По Моргану је тај процес био нарочито изразит у Солонском законодавству, али се идеја о држави у свијести Атињана јавила тек почетком шестог вијека прије н.е. Прелазни облици између родовског и политичког друштва биле су тзв. *наукраијије* и *иришије*, из којих су настале градске територијалне општине, *деме*, које су постепено сасвим замијениле родове, иако су дуго упоредо постојале и родовске и политичке институције. Прве су, поред осталог, опадале и зато што је све већи број људи, дошљака са разних страна у градове, био ван њих, као што су на сличан начин настали и римски плебејци. Умјесто подјеле на родове дошла је прво подјела по занимању, на супатриде, геоморе и демиурге, а Солон је учинио одлучујући корак, дијелећи све грађане у четири *имовинске* класе. Тако су се и територија и имовина оформиле као битни елементи новог, политичког друштва.

Веома сличан процес збивао се и у Риму, гдје су центуријске скупштине постепено ступиле на мјесто ранијих скупштине курија (братстава), а имовинске класе на мјесто ранијих родова, као што су адекватно истискиване и замјењиване и све остале институције родовског друштва. Новог законодавца Рим је имао у Сервију Тулију, као што га је Атина имала у Солону. У вези са масовним стварањем имовине, њених разних нових облика и њеног утицаја у друштву, дошло је, каже Морган, до ројства, институције потпуно супротне родовским принципима. Уз својину израстале су и привилеговане класе, деспотизам, монархија. „Опадање родова и успон организованих градова означава раздиобну линију, и то доста приближно, између варварског и цивилизованог свијета и између старог и модерног друштва”.

Као што је познато, Енгелс се управо у овом погледу увелико ослањао на Морганове резултате. Шире проучавајући то питање, он је дошао до закључка да се држава, на рушевинама родовског уређења, подигла у три главна облика: атинском, римском и германском, а у сваком случају, писао је он, држава је „продукт друштва на извјесном ступњу развоја; она је признање да се ово друштво заплело у неразрјешиво противрјечје са самим собом, поцијепало се у непомирљиве супротности, које је оно немоћно да одстрани”.^{4а}

16. — И у проблему *јородице* основна Морганова теза јесте теза развоја: као и све друге институције родовског друштва, и она је исто-

³ Цитат код Енгелса, *op. cit.*, стр. 58.

⁴ *Истo дјело*, стр. 59.

^{4а} *Истo дјело*, стр. 103.

ријска категорија, која је настала у одређеним условима и у току свога развоја поприимала разне облике. Морган је аутор веома познатих пет ступњева у развоју породице: консангвине, пуналуа, синдијазмичке, патријархалне и моногамне, који су постепено, током дугог развоја, прелазили из нижег у виши, пошто би дуго времена постојали и упоредо. На основу разних индиција Морган је закључио да је прије консангвине породице владао *йромискуишйей* и писао „да се не може побјећи од оваквог закључка, иако га доводе у питање тако угледни писци као што је Дарвин”. *Консангвине*, пак, односе нашао је на Хавајима и на другим мјестима и они су, по њему, представљали први организовани облик друштва и значајан напредак према претходном, неорганизованом стању. Из тога типа се током времена развио брак и породица *йуналуа*, путем искључивања рођене браће и сестара из брачних односа, пошто су већ тада уочене њихове негативне генетске одлике. Веома значајна Морганова теза, сада уосталом јако оспоравана, била је и та да је из породице пуналуа настао и сам род. „Потпуно је несумњиво”, писао је он, „да је род настао у оваквој породици, јер је њу чинила група лица која се, у битним цртама, подударала са припадништвом роду”. Но, Морган је и овдје дијалектички поимао да је утицај родовске организације на старо друштво био усмјерен и на његово прогресивно мијењање, јер је управо она, родовска организација, била онај активни фактор који је, сужавајући постепено систем брачних односа, проузроковао ишчезавање овог облика. Онај дио америчких домородаца који је у доба открића Америке живио на нижем степену варварства, као Ирокези, имао је тада *синдијазмички* брак и породицу. Брак је био врло лабилан и распадао се вољом кога било од њих двоје, без увреде за другу страну. Ова породица је постојала и на средњем ступњу варварства, на примјер код Ацтека. У случају престанка брачне везе код Ирокеза су дјеца припадала мајци, а код Ацтека, дакле на вишем ступњу, женска оцу а мушка мајци. *Патријархална* породица била је рјеђи облик, и то код семитских племена, током касног варварства и цивилизације. Основна јој је карактеристика јака очева власт, у духу оног римског *pater familias*. Настанак *моногамног* брака и породице, најзад, Морган је одлучно повезивао са економским фактором. „Увећање имовине и жеља за њеним преношењем на дјецу представљали су, у ствари”, писао је он, „покретачку силу која је довела до моногамије, да би се обезбиједили законити наследници и ограничио број дјеце брачних парова”.

Интересантно је да у Моргановој слици старог друштва породица као таква нема великог значаја, а слично је оцјењивао и њен значај у политичком друштву. „Држава признаје своје округе из којих је састављена, а округ своје градске општине, али те општине не обраћају пажњу на породицу. На исти начин је народ признавао своја племена, племе своја братства, а братство своје родове. Међутим, род није обраћао пажњу на породицу”. Уосталом, код старих Римљана сам појам *п о р о д и ц е*, *familia*, означавао је један нови организациони облик, на чијем је челу стајао старјешина, свемоћни римски *pater familias*, који је под својом влашћу имао не само своју жену и дјецу већ и мању или већу скупину других зависних лица.

Умногоне се ослањајући на Моргана, Енгелс је нарочито продубио ону страну његовог излагања о породици која указује на одлучујући утицај економског фактора. Истицао је, на примјер, да је припитомљавање животиња значило пораст богатства, које са своје стране тражи наслједника, па брак парова прераста у моногамни. Богатство је давало већи углед мужу него жени, поријекло се почиње одређивати по њему умјесто по њој, како би дјеца могла наслиједити оца. Тај пад материнског права Енгелс је окарактерисао као „свјетско историјски пораз женскога пола”.⁵ Допуњавао је Моргана излагањем о породичној задрузи код словенских и других народа, као прелазном облику породица са очинским правом, али је његов тип породице пуналауа сматрао сувише уопштеним и указивао на то да је касније утврђен и низ других облика скупнога брака. Најзад, док је питање даље судбине моногамног брака и породице превазилазило оквири Моргановог дјела, Енгелс је говорио и о неминовности његовог ишчезавања, цитирајући и ову Морганову претпоставку о томе: „Ако у далекој будућности моногамна породица не би била у стању да испуњава захтјеве друштва, немогуће је унапријед рећи какве ће природе бити њезина наслједница”.

17. — Морган је и сам писао како питање *својине* није обрадио потпуно, због чега га је Енгелс у свом *Поријеклу породице* и обрађивао, како сам каже, „сасвим наново”. При свем томе, Морган је и овдје, посебно својим учењем о наслјеђивању, дао и масу материјала и своје закључке и опште погледе на то питање. Сматрао је да је својина дуго била заједничка, како на непокретним тако и на покретним стварима. У доба дивљаштва она, тако рећи, није ни имала никаквог значаја. Њени главни предмети су били: оруђа од камена, грубо оружје, одјећа. Куће су биле заједничко власништво, а земља је припадала читавом племену. Најбољи дио покретних ствари сахрањиван је са покојником, да би му, како се вјеровало, и даље служиле. Други дио је наслјеђиван по тзв. првом правилу наслјеђивања, тј. имовина је остајала у покојниковом роду. На нижем степену варварства, у вези са гајењем кукуруза, настала је и нова врста својине — обрадиво земљиште, које је, међутим, и даље остајало заједничко, али је појединцу признавано право на држање извјесног дијела, који је тако постао и предмет наслјеђивања. Муж није наслјеђивао жену нити жена мужа, а дјеца су наслјеђивала мајку. На средњем степену варварства земља је и даље била својина цијелог племена, али је додјељивана родовима, а појединац је могао притежавати само покретне ствари, с тим што их није могао преносити на другога. Наслједници су већ били сродници по мушкој линији. На вишем степену варварства, у вези са топљењем гвоздене руде, лична имовина је огромно увећана, па се јавило и ропство, које је по Моргану „непосредно повезано са стварањем имовине”. Далекো најважнији облик имовине постале су животиње, што се види и из Хомерових епова. „Послије овога”, пише Морган „дошло је до систематског обрађивања земље, што је довело до тенденције поистовјеђавања породице са земљом и до њеног претварања у организацију за стицање имовине”. Породица је

⁵ Енгелс, *op. cit.*, стр. 25.

сада моногамна а наслеђеници су дјеца, тј. важило је већ треће правило наслеђивања.

18. — Иако сама *цивилизација* није била предмет Моргановог рада, он ју је, узгредно, тако критиковао да је ту критику Енгелс упоређивао са Фуријеовом и намјеравао да их обје, заједно са својом, изда као посебно дјело, што, на жалост, није доспио. Ево, уосталом, једног Моргановог става, из кога је на крају свога дјела и Енгелс донио један цитат: „Човјеков ум стоји застрашен пред оним што је створио. Но, и поред свега тога доћи ће вријеме кад ће се људски разум уздићи дотле да савлада имовину и одреди став државе према својини коју она заштићује. . . Интереси друштва су важнији од интереса појединаца, па се једни с другима имају правично довести у склад. . . Ако би имовина била једини циљ напредовања, неминовно би уследио распад друштва, јер таква врста напредовања садржи у себи елементе сопственог уништавања. Демократија у управљању, братство у друштву, једнакост у правима и привилегијама и свеопште образовање указују се као елементи следећег, вишег степена организације друштва. . . Тај систем ће бити оживљавање — у вишем облику — слободе, једнакости и братства из старих родова”.

19. — Морганов допринос науци одиста је огроман. Он је дао читаву једну ваљану теорију развика човјечанства и његових тако важних институција као што су род, племе, брак, породица, својина, држава, и то почев од њиховог настанка, негдје у далеким дубинама праисторије, па све до њиховог оформљавања у облику у коме се налазе и данас. Доказао је да су све те установе историјског карактера, да је било вријеме кад нијесу постојале, те да ће нужно бити и оно у коме неће. Побрио је многе до њега владајуће теорије, а нарочито ону о вјечности моногамног брака и породице, приватне својине и државе, као и ону о природној супрематизи једне људске расе над другом. Свим тим унио је много свјетлости у ранију таму преисторије и, у ствари, много учинио да се она претвори у историју, по оној Енгелсовој да „ми ступамо у област историје заједно са човјеком”. Дао је историјскоматеријалистичку периодизацију, у чијој основи лежи његова мисао, изнешена још у *Савезу Ирокеза*, из 1851. године, да нам „оруђа и производи рада било кога народа дају кључ за разумијевање његове друштвене историје”. Сасвим слично, дакле, оној Марксовој мисли из првог тома *Капитала* — да се „економске епохе не разликују по томе шта се производи већ по томе како се производи, каквим средствима рада”. Умјесто старе шеме породица-род-племе-народ, утврдио је не само то да је род претходио породици у данашњем смислу већ и то да је ова настала и развила се независно од њега и да чак „никад није чинила саставни дио рода”. Оборио је Макленанову тезу о ендогамним и егзогамним племенима и доказао да је у ствари брак био забрањен само унутар рода. Његово откриће матријархата, као ступња који је претходио патријархалном роду, имало је епохалан значај. За његово учење о роду као првој комунистичкој форми Лењин је писао да је сјајно потврдило материјалистички метод. Служећи се тим методом он је уопштио појаве које је запазио код разних конкрет-

них народа, у појединим епохама њиховог друштвеног развитка, истакао њихове опште карактеристике и повезао у једну цјелину историјског развитка човјечанства. Додајмо, најзад, да је дао и своје велике доприносе наукама о развитку религије и језика: у области прве нарочито тезом да је говору ријечима претходио говор гестовима, а у области друге нарочито тезом да су религиозне представе никле тек на средњем ступњу дивљаштва, те да је постојао и нерелигиозни период човјечанства.

20. — Морган се одликовао упорношћу у раду, неисцрпним стрпљењем, блиставом интелигенцијом, али и храброшћу правог научника да се сукоби са постојећим схватањима. Служио се, тако рећи, свима методима којима се служе друштвене науке: непосредним посматрањем и посредним закључивањем, преко ријечи и установа садашњости о установама прошлости и преко онога што је утврдио на једном мјесту о ономе што му је слично на другоме; мит и традицију; старо законодавство и Хомерове спјевове, свједочанства грчких и римских војсковођа и писаца, као и налазе и закључке шпанских и других истраживача; служио се индукцијом и дедукцијом, ретроспекцијом и апстракцијом. Но, с обзиром на тако рећи *tabula rasa* пред којом се налазио, разумљиво је што у његовом дјелу има и хипотетичних закључака, па и о врло значајним предметима, али је он и те своје хипотезе увијек доводио до вјероватних, убједљивих и готово доказаних.

21. — Мирне душе може се рећи да се Морган у својим истраживањима служио историјским материјализмом. Енгелс је чак писао да је он историјски материјализам „наноно открио”. У суштини се сви његови резултати темеље на реалном тлу објективних материјалних услова друштвеног живота и његовог развића. Једна од његових основних мисли јесте она у којој каже да су „све велике епохе људског развитка зависиле, више или мање непосредно, од проширења извора средстава за живот”.

При свем томе, не би одговарало стварности ако би се његов материјализам схватио као неки свјесно изграђен и досљедно примјењиван метод и поглед на свијет. Код њега је он прије нешто стихијно, нешто чије примјене није ни свјесан и чега се баш увијек и не држи досљедно. Има код њега и сасвим идеалистичких формулација, као што су, нарочито, оне у којима говори о развоју „замисли” владавине, породице, својине и слично, тамо гдје се, у ствари, ради о развоју самих тих реалних установа, развоју који он третира некако као оваплоћавање идеја о њима. У више махова писао је да су се „главне институције човјечанства развиле из неколико првобитних зачетака мисли, а исто тако да су ток и начин њиховог развоја били предодређени . . . природном логиком људског ума и нужним ограничењима његове моћи”. О цивилизацији је писао како је „резултат низа срећних околности”, а о читавом напресу да је „дјело замисли једног врховног разума да од дивљака развије варварина а од варварина цивилизованог човјека”. Иако ове формулације веома подсјећају на хегелијанство и кантизам, треба рећи да су оне код Моргана ријетке и спорадичне и, што је много важније, то су одиста само пуке формулације, док му је суштина излагања материјалистичка. Он је, како тачно каже и Семенов, „идеалист само у фор-

мулацији општих теоријских теза, а у пракси поступа као прави материјалист”.⁶

22. — Посебан значај припада Моргану зато што је својим дјелом дао подстрек и основа Енгелсу да створи једно тако епохално дјело као што је *Поријекло породице, приватне својине и државе*, које са своје стране значи досљедно историјскоматеријалистичко уопштавање резултата у првом реду Морганових, али и властитих и многих других истраживања у области праисторије човјечанства. Поред осталог, на тим се резултатима темељи и толико значајна Енгелсова теорија о трима великим друштвеним подјелама рада. За самог Моргана Енгелс је тамо казао да је „објаснио најтеже партије најстарије грчке и римске историје и истовремено нам дао неслућена разјашњења о основним потезима друштвеног уређења у прадоба, прије уведења државе”,⁷ а у посљедњој глави је, по значају за питања о којима се тамо ради, са Моргановим *Старим друштвом* упоредо стављао Марксов *Капитал*.

23. — Учесници овога цијењеног скупа веома добро знају колико је наука од Моргана наомамо много напредовала. Неоспорно је да је она Морганове основне тезе и резултате потврдила, новим доказима оснажила, ближе расвијетлила и разјаснила, али је нека његова схватања и кориговала, а друга су и данас предмет дискусије у науци. У вези с тиме овдје бих поменуо нарочито његово схватање таквих основних категорија као што су производне снаге и односи производње. Марксистички појам првих он, у ствари, замјењује појмом проналазака и открића, а друге схвата само као својинске односе у вези са стварима, не улазећи дубље у то да се ту ради о односима међу људима, нити у то да су ствари о којима је ријеч средства за производњу. При том изгледа као да открића и проналазци, дакле у ствари производне снаге, непосредно одређују карактер сваке етапе развика, умјесто што то чини тек на развиту производних снага заснована укупност производних односа. Такође, Морганово политичко друштво заснива се, истина, на приватној својини, али он при том не каже да се ради о друштву класном, у коме постоји експлоатација човјека човјеком. Све је то исправио већ Енгелс, који је Морганово политичко друштво, у ствари класно, управо према карактеру производних односа рашчланио у робовласничко, феудално и капиталистичко.

У току овог једног вијека од појаве *Старог друштва* наука је унијела много више свјетлости и у Морганово доба првобитних предродовских хорди које су живјеле у промискуитету. Она је то доба јасно идентификовала као прелазни период између чисто животињског стада и људскога друштва, прелазну форму између заједнице биолошке и заједнице социјалне, чему је свој допринос дао и Лењин. Напоменимо, најзад, да је већ Енгелс, у предговору четвртог издању *Поријекла породице, приватне својине и државе* (1891), примјетио како је Морган брак и породицу пунала сувише уопштио, пошто нови резултати истражива-

⁶ Ю. Семенов, *Учење Морјана, марксизм и современнаја етнографија*, АН СССР, *Советскаја етнографија*, № 4, Москва 1964, стр. 171.

⁷ Енгелс, *op. cit.*, стр. 43.

ња указују на то да је то, у ствари, био само један, истина најразвијенији, од многих облика скупнога брака. Разумљиво је да је данас број Морганових теза о којима се дискутује још много већи, али је несумњиво да би се и данас, са истим разлогом, могле казати оне Енгелсове ријечи: „Многе поједине Морганове хипотезе су уздрмане или чак поништене, али нигдје није скупуљени материјал довео до тога да његова главна гледишта потисне”.⁸

OBREN BLAGOJEVIĆ

IN REMEMBRANCE OF LUIS H. MORGAN

S u m m a r y

On the occasion of translation into Serbocroatian language of Morgan's main work, *The Ancient Society*, and hundredth anniversary of its appearance in original, this paper, shortly, presents the life and works of this great scientist, with the emphasize on basic thesis and results of his investigations and their significance for science.

As it is known, Morgan's *The Ancient Society* had a big influence on Marx and Engels and it served for inducing and main basis for Engels's *Origin of the Family, Private Property and State*. About it Marx and Engels, in more occasions and many times, were expressing themselves very praiseworthy. Engels called it „epochal work of our time“, and his author a man who „caused the revolution in understanding of prehistory“, who „transformed in smoke all dedicated dogmas“ of its former comprehensions and, even, who about the future change of today's society „talked in words which Karl Marx could say“. For his discovery of maternal-legal gens Engels said that for the prehistory „it has the same meaning as Darwin's theory of development for biology and Marx's theory of surplus of value for political economy“. Concerning his scientific method in general, he said that he has „discovered again“ historical materialism.

Morgan's contribution to the science is both great and complex. He gave to it a valuable theory on development of humanity and his so important institutions such as gender, tribe, people, family, property, state, language, religion. He proved historical, therefore transient, character of all these institutions and that way he refuted a number, before all, reigning theories, especially those of eternity of monogamous marriage and family, private property and that of ostensible superiority of this or that race of human gender. He introduced many lights in former darkness of prehistory of the humanity so that, in fact, he made a history of it. He gave historicalmaterialistic periodization, in whose basis there is his own thought, that „work tools and products of work of any people give the key for understanding its social history“. Epochal significance belongs to his thesis on matriarchat, as of stage which preceded patriarchal gender. For his thesis on gender as the first communist form Lenin wrote that it had brilliantly confirmed materialistic method.

Knowing all this, it is quite understandable that in Morgan's work there are some significant defects. His materialism is not something conscious and consistent, but something elementary, and there are also idealistic formulations, like, especially, those of „ideas“ from which the main institutions of humanity were born, or the one according to which civilization is the result of a line of lucky circumstances. There are, of course, in his work another defects, and more of that what has scientifically been better explained and enlightened, during this century, as well as those questions which are still discutable. Nevertheless, Engels's evaluation that Morgan's thesis and conclusions have remained as permanent achievements of science, is still contemporary today.

⁸ Енгелс, оп. cit., предговор четвртом издању, стр. XXXIV.